

<https://doi.org/10.62837/2024.7.415>

PƏRVANƏ ELMAR QIZI QULIYEVA
Gəncə Dövlət Universiteti
pervane.quliyeva73@gmail.com

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEHİN BƏDİİ İRSİ TƏDQIQATÇILARIN GÖZÜ İLƏ

Açar sözlər: ədəbiyyat, sənətkar, milli, tarixi proses, ədəbi-inkışaf, yaradıcılıq.

Keywords: literature, craftsman, national, historical process, literary-development, creativity.

Ключевые слова: литература, художник, национальный, исторический процесс, литературное развитие, творчество.

Dövründən, ictimai-sosial və siyasi hadisələrin mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçilik poeziyadan-Nizamidən başlamış, Nəsimi maarifçiliyi özünü təsdiqləmək üçün «Ənəlhəq» deyib üsyan etmiş, bu Füzulidə yüksək zirvəyə çatmış. Xətəidə formalaşmış, XIX əsrdə əvvəlki mütəfəkkirlərdən fərqli olaraq A.A.Bakıxanov və M.Ş.Vazeh kimi təşəkkül dövrü realist maarifçilərini yetirmişdir. Bu hər iki şəxsin maarifçiliyi onların müəllimliyi də özlərində ehtiva edir...

Maarifçilik, sadəcə olaraq maarifi xalq kütlələri arasında yaymaqdan ibarət deyildir. Maarifçilik, tarixi inkışafın müəyyən mərhələlərində yaranan və müəyyən sınıfların mənafeinə xidmət edən siyasi və ictimai bir hərəkatdır.

Maarifçilik, ümumiyyətlə, təhkimçilik hüququnun və onun iqtisadi, ictimai, hüquq sahələrində doğurduğu nəticələri ələhinə çıxan və bu ictimai, quruluşun məngənəsində əzilən xalq kütlələrinin, xüsusilə kəndlilərin hüququnu müdafiə edən bir hərəkat kimi tarixdə məlumdur. Əlbəttə, bu hərəkatın məramnaməsində avam kütlələri maarifləndirmək və bu yolla onlara öz hüququnu başa salıb onları oyatmaq əsas yer tutur ki, maarifçilik də bununla əlaqədardır.

Mirzə Şəfinin vaxtilə ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz tərəfindən əldə edilən orijinal şeirlərinin əsas hissəsini məhəbbət lirikası təşkil edir. Mirzə Şəfinin əldə olan qəzəl, müxəmməs və rübailəri onun nə qədər zəngin yaradıcılıq təcrübəsinə və yüksək istedadına malik olduğunu göstərir. Bu şeirlər klassik poeziyanın ən gözəl nümunələri hesab oluna bilər. Lakin bunlar şairin məhəbbət lirikası, dil və üslub xüsusiyyətlərinin bəzi mühüm cəhətləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmağa kömək etsə də, ümumi dünyagörüşü, ictimai - siyasi və fəlsəfi əqidəsini aydınlaşdırmaq üçün elə zəngin məlumat vermir. Buna görə də həmin məsələləri aydınlaşdırmaq məqsədilə “Mirzə Şəfi nəğmələri” və xüsusən “Mirzə Şəfi irsindən” adlı kitablara müraciət etmək lazımdır. Bodenştedtin tərcümə zamanı şairin şeirlərini bəzən forma və ya məzmun cəhətdən nə qədər təhrif etmiş olduğunu nəzərdə tutsaq

belə, biz bu şeirlərə müraciət etməli olacağıq. Mirzə Şəfinin müəlliflik hüququnu sonralar inkar edən Bodenştedt, özü də boynuna alırdı ki, həmin şeirlərdə şərh edilən fikirlər bütünlüklə Mirzə Şəfiyə məxsusdur.[1,106]

Azərbaycan oxucuları M.Ş.Vazeh ədəbi irsinin cüzi bir hissəsi ilə yalnız Sovet hakimiyyəti illərində tanış ola bilmişdilər. Bu sahədə görkəmli mətnşünas alim S.Mümtazın xidmətləri ayrıca qeyd edilməyə layiqdir. 1926-cı ildə “Kominist” qəzeti nəşriyyatı S.Mümtazın “Azərbaycan ədəbiyyatı” seriyasından olan “Mirzə Şəfi Vazeh” kitabçasını nəşr etdirmişdir. S.Mümtaz həmin kitabçanın müqəddiməsində yazırdı: “Təqribən on iki il bundan əqdəm Gəncə şəhərində bulduğumuz bir əlyazma cüng içərisində Mirzə Şəfi şeirlərinin bir neçə parçasına təsadüf etdik. O cüng məşhur Mirzə Mehdi Naci təxəllüsün topladığı bir məcmuədir. Orada görünən Mirzə Şəfi əsərlərinin əhəmiyyətlərindən dolayı kilişə etdirərək və kilişələri mətnləri ilə bərabər bu kitabçaya köçürməyə qərar verdik. O əsərlər Mirzə Şəfi məsələsinə böyük yardım edərək bir çox məlumat vermədədirlər.” Bu kitabça:

Nə qədər ki, fələyin sabitü-səyyarəsi var,
Ol qədər sinədə qəmzə oxunun yarəsi var.

mətləli bir qəzəldən, “Süsəni” rədifli azərbaycanca müxəmməsdən, bir qitə, üç müxtəlif beyt, farsca üç qəzəl və bir məktubdan ibarətdir. Azərbaycanca bir qitə və iki beyt, farsca nəzm və nəslrlə qarışıq yazılmış məktubun içindədir; Üçüncü beyt isə A.A.Bakıxanovun “Göstərir” rədifli qəzəlinə yazılan nəzirənin mətləidir.

S.Mümtaz tərəfindən M.Ş.Vazehin “Var” rədifli qəzəlinin avtoqrafı müəyyənləşdirilənə qədər bir çox mənbədə həmin qəzəl M.V.Vidadiyə aid edilmişdir. Ədəbiyyat tariximizin qayğıkeşi S.Mümtazın xidməti sayəsində indi ədəbiyyatşünaslıq əsərlərində həmin “Var” rədifli qəzəl istisnasız Mirzə Şəfinin orijinal əsəri kimi verilir. Həmin qəzəl qəlb döyüntülərinin yüksək obrazlı dillə ifadə edilməsi ilə fərqlənir.

S.Mümtazın nəşr etdirdiyi fars dilində üç qəzəldə saf eşqin, gözəl və ali hisslərin tərənnümü əsas yer tutur.

Mirzə Şəfinin fars dilində yazdığı əsərlərdə bəzi sufizm təsirləri də duyulmaqdadır. Bununla belə mərhum akademik Feyzulla Qasımzadənin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “Mirzə Şəfi Vazeh yaradıcılığı üçün hər hansı bir təriqətçilik və panteizm təsiri xarakterik keyfiyyət deyildir. Şairin farsca qəzəllərində panteist görüşlər hiss olunmaqdadır. Məhəbbəti və gözəli tərənnüm edərəkən Mirzə Şəfi bəzən mücərrəddiyə qapılıb, “vəhdəti-vücut” şeirləri kimi “hüsnü – mütləq” dən danışır. Lakin bu hal keçicidir, Mirzə Şəfi üçün səciyyəvi deyildir”[2,s.85] Akademik F.Qasımzadənin bu fikrlərinin doğruluğu Mirzə Şəfinin alman dilində tərcümə edilən bütün şeirlərində müşahidə edilir.

Mirzə Şəfinin nəğmələri və həkimanə sözləri misilsiz poetik bir canlanma ilə müvəffəqiyyət qazanırlar. Bu parçalarda müəllifin ruh yüksəkliyi, həyata açıq, şən

baxışı ifadə olunmuşdur. Lakin buradan müəllifin müasir həyatın qaranlıq, xəstə cəhətlərinə sadələvh yanaşması düşünülməməlidir; əksinə, o bunları kifayət qədər duyur və öz şeirlərində onları əks etdirir. Onun şeirlərində möhkəm və parlaq ruh yüksəkliyi vardır.

Dini və milli ayrı-seçkilik M.Ş.Vazeh yaradıcılığına tamamilə yad olmuşdur. O, “Süsəni” rədifli müxəmməsində gözəl xristiyan qızını tərənnüm etmişdir. Bədii təsvir vasitələri, təşbeh, istiarə və s obrazlı ifadələrlə zəngin olan “Süsəni” müxəmməsi bu misralarla başlayır:

Ey nəzakət çəmənini içrə xuraman Süsəni,
Xubluk kişvərinin taxtına soltan Süsəni...

Ana dilində yazdığı müxəmməsdə zəngin təşbehlər işlətmək bacarığını aşağıdakı bəndlər də aydın göstərir:

Hərəkəti - rəvişin qıldı səhi-sərvini pəst,
Sünbülə türreyi-zülfün tikəni verdi şikəst,
Laləni dağə salıb ruyin edib badə pərəst
Ey könül, qaş-göz arada nə gəzirsən belə məst,
Yoxdu vəhmin ki, ara yerdə tökə qan Süsəni?

Gün ki, hər gün ki, çıxax dərgəhinə səcdə edər,
Sərf rəftarə gələr, qılsa qədin bağə güzər.
Qönçə gər ağzın ilə qarşı dura boynun əgər,
Küfr eşqin yetişib bir yerə kim, ey kafər,
Desələr Vazehə böhtandır müsəlman, Süsəni.

Mütəxəssislər haqlı olaraq Süsəniyə həsr olunmuş bu müxəmməsi M.P.Vaqifin məşhur aşiqanə şeirləri nikbin, humanist poeziyası ilə müqayisə edirlər. Süsəniyə belə bir müxəmməs həsr edilməsi təsadüfi hadisə deyildir. M.Ş.Vazeh həmin mövzuda farsca nəsr və nəzmlə aşiqanə bir məktub da yazmışdır.

Bəzi məcazi mənada işlədilən dini ifadələr, hətta Quranda alınmış qısa ayələr olmasına baxmayaraq, həmin şeirdə təbii hissələr yüksək səviyyədə ifadə olunmuşdur. Akademik F.Qasımzadə Süsəni haqqında farsca həmin mənzum və mənsur məktubu təhlil edərək onun bədiliyini xüsusi olaraq nəzərə çatdırır: ”

Məktubda bir neçə bədii mənalı təşbehə (gözdən tökülən yaşın səfərə çıxınca arxasından atılan suya, ayrılığın gecəyə, vüsəlin gündüzə oxşadılması), cinaslara (məni eşqin oduna yandırdın, çünki gördün yanırım yan durdun) və s məcazi ifadə vasitələrinə rast gəlirik”. [3, s.120]

S.Mümtaz tərəfindən üzə çıxarılan Mirzə Şəfi irsinin bu cüzi hissəsi onun yaradıcılığının əsl mahiyyətini təyin etmək üçün, əlbəttə, kifayət deyildir.

Azərbaycan oxucularına M.Ş.Vazeh haqqında ilk dəfə geniş məlumat verən məşhur mətnşünas – alim S.Mümtaz olmuşdur. 20-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq, M.Ş.Vazeh irsinin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə, şeirlərinin orcinallarının, avtoqraflarının tapılmasına fəvqəladə əhəmiyyət verən S.Mümtaz bu sahədə ilk müvəffəqiyyətli addımları atmış və təqdirə layiq təşəbbüslər göstərmişdir.

Mirzə Şəfinin ədəbi yaradıcılığını, onun ictimai – siyasi və fəlsəfi görüşlərindən ayrı təsəvvür etmək olmaz. Şairin ictimai – fəlsəfi görüşlərinin onun bədii yaradıcılığında nə qədər kəskin ifadə olunduğunu təsəvvür etmək üçün əldə olan iki misralı orijinal bir şeirini misal çəkmək kifayətdir. Bu şeirdə şairin din xadimlərinin iç üzünü böyük bir məharətlə, cəsarətlə açıb ifşa etməsinə heyran qalmamaq olmur. O üzünü mollalara tutub deyir:

Min ev yıxıb, tikirsiniz bir boş minarə,
Ərsə çıxıb qonaq gedin pərvərdigarə!

Mirzə Şəfinin vaxtılı ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz tərəfindən əldə edilən orijinal şeirlərinin əsas hissəsini məhəbbət lirikası təşkil edir. Mirzə Şəfinin əldə olan qəzəl, müxəmməs və rübailəri onun nə qədər zəngin yaradıcılıq təcrübəsinə və yüksək istedadına malik olduğunu göstərir. Xoşbəxtliyə can atmaq təşəbbüsü – Mirzə Şəfi şeirlərində irəli sürülən etik fikirlərin əsas amilidir. Şairin diqqət mərkəzində duran yalnız insandır – bütün izzət və sevinci, xoşbəxtlik və bədbəxtliyi, məhəbbət və nifrətə ilə birlikdə götürülən insan. Xoşbəxtlik uzaqda deyil. Lakin onu görmək, əldə etmək lazımdır! Dindar fırlıdaqçılar isə, var qüvvələri ilə buna maneçilik törədirlər. Çünki onlar yaxşı bilirlər ki, xoşbəxtliyə çatan kəs onların məscidinə ayaq basmaz. Şair göstərir ki, xalqın böyük bir kütləsi savadsızdır. Buna görə də, onların gözünü açmaq lazımdır. Xalq ancaq öz bədbəxtliyini dərk etdikdən sonra bədbəxtlikdən xilas olmaq uğrunda mübarizə apara bilər. Mirzə Şəfiyə görə, bu sahədə əsas vasitə xalqı maarifləndirməkdir. Bu işdə Mirzə Şəfi poeziyanın roluna böyük qiymət verir.

Azərbaycan sovet hakimiyyətinin qurulması ərəfəsində dövrü mətbuatda “Mirzə Şəfi” adlı qiymətli məqaləsini dərc etdirən S.Mümtaz sonralar bu sahədə tədqiqatını bir qədər genişləndirərək, müxtəlif cümlələrdən şairə aid topladığı Azərbaycan və fars dillərindəki əsərləri ilk dəfə geniş müqəddimə ilə “Mirzə Şəfi Vazeh” adlı kitabçada çap etdirmişdir.

M.Ş.Vazehin bədii irsi Azərbaycan Sovet alimlərinin, yazıçıların, şairlərinin diqqətini özünə həmişə cəlb etmişdir. 1937-ci ildə xalq şairi R.Rza 1952-ci ildə M.Seyidzadə Mirzə Şəfinin bəzi şeirlərini alman dilində Azərbaycan dilinə tərcümə edib, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap etdirmişlər. 1961-ci ildə Aslan Aslanov şairin alman dilindəki şeirlərinin bir hissəsini tərcümə edib, “Nəğmələr” başlığı altında ayrıca kitabça çap etdirmişdir.

Yeni dövr ədəbiyyatını fərqləndirən cəhətlərdən biri budur ki, həmin dövrün aparıcı ədəbi simaları yalnız Azərbaycan ədəbi mühitində deyil, Avropa və Asiyanın

da coğrafi sərhədlərində tanınırdılar. Bu mənada M.Ş.Vazehin ədəbi irsi diqqəti daha çox cəlb edir.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov, S. Mirzə Şəfi Vazeh: [Həyatı haqqında] // Əhmədov S. Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət. Bakı, "Ayna Mətbuat Evi", 2006.
2. Heyət Cavad. Mirzə Şəfi Vazeh: Heyət C. Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış. Bakı, Yazıçı, 1993
3. S.Şükürov. "XIX və XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına aid tədqiqlər". Bakı, 2002.
4. Mirzə Şəfi Vazeh. "Nəğmələr". Uşaqgəncnəşr. Bakı, 1961. (A.Aslanovun almancadan tərcümələri).
5. A.A.Seidzade. Mirza Şafi Vazex. Bakı, 1969.

Xülasə

Xoşbəxtliyə can atmaq təşəbbüsü – Mirzə Şəfi şeirlərində irəli sürülən etik fikirlərin əsas amilidir. Şairin diqqət mərkəzində duran yalnız insandır – bütün izzət və sevinci, xoşbəxtlik və bədbəxtliyi, məhəbbət və nifrəti ilə birlikdə götürülən insan. Xoşbəxtlik uzaqda deyil. Lakin onu görmək, əldə etmək lazımdır! Dindar fırıldaqçılar isə, var qüvvələri ilə buna maneçilik törədir. Çünki onlar yaxşı bilirlər ki, xoşbəxtliyə çatan kəs onların məscidinə ayaq basmaz. Şair göstərir ki, xalqın böyük bir kütləsi savadsızdır. Buna görə də, onların gözünü açmaq lazımdır. Xalq ancaq öz bədbəxtliyini dərk etdikdən sonra bədbəxtlikdən xilas olmaq uğrunda mübarizə apara bilər. Mirzə Şəfiyə görə, bu sahədə əsas vasitə xalqı maarifləndirməkdir. Bu işdə Mirzə Şəfi poeziyanın roluna böyük qiymət verir.

Azərbaycan oxucularına M.Ş.Vazeh haqqında ilk dəfə geniş məlumat verən məşhur mətnşünas – alim S.Mumtaz olmuşdur. 20-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq, M.Ş.Vazeh irsinin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə, şerlərinin orcinallarının, avtoqraflarının tapılmasına fəvqəladə əhəmiyyət verən S.Mumtaz bu sahədə ilk müvəffəqiyyətli addımları atmış və təqdirə layiq təşəbbüslər göstərmişdir.

Summary

MIRZA SHAFI VAZEH'S ARTISTIC HERITAGE THROUGH THE EYES OF RESEARCHERS

Hd.tch.P.E.Guliyeva

The initiative to strive for happiness is the main factor of the ethical ideas put forward in Mirza Shafi's poems. The focus of the poet is only man - man taken with all his suffering and joy, happiness and unhappiness, love and hate. Happiness is not far away. But you have to see it, get it! Religious fraudsters are preventing this with all their powers. Because they know very well that the one who reaches happiness

will not set foot in their mosque. The poet shows that a large mass of the people is illiterate. Therefore, it is necessary to open their eyes. The people can fight to get rid of their misery only after realizing their misery. According to Mirza Shafi, the main tool in this field is to educate the people. Mirza Shafi highly appreciates the role of poetry in this work.

The famous textologist-scientist Salman Mumtaz was the first to provide extensive information about M. Sh. Vazeh to Azerbaijani readers. Starting from the beginning of the 20s, Salman Mumtaz, who attached great importance to the exact identification of M. Sh. Vazeh's heritage, to finding the originals and autographs of his poems, took the first successful steps in this field and showed commendable initiatives.

Резюме

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ МИРЗЫ ШАФИ ВАЗЕХ ГЛАЗАМИ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Ст.пр.П.Э.Кулиева

Инициатива стремления к счастью является основным фактором этических идей, высказанных в стихах Мирзы Шафи. В центре внимания поэта только человек – человек, взятый со всеми его страданиями и радостями, счастьем и несчастьем, любовью и ненавистью. Счастье не за горами. Но это надо увидеть, понять! Религиозные мошенники всеми силами этому препятствуют. Потому что они прекрасно знают, что тот, кто достигнет счастья, не ступит в их мечеть. Поэт показывает, что значительная масса народа неграмотна. Поэтому необходимо открыть им глаза. Люди могут из всех сил пытаться избавиться от своих страданий только после того, как осознают свое несчастье. По словам Мирзы Шафи, главным инструментом в этой области является просвещение народа. Мирза Шафи высоко оценивает роль поэзии в этом произведении.

Известный ученый-текстовед Салман Мумтаз первым предоставил азербайджанским читателям обширную информацию о М.Ш.Вазехе. Начиная с начала 20-х годов Салман Мумтаз, придавший большое значение точному выявлению наследия М. Ш. Вазеха, поиску оригиналов и автографов его стихов, сделал первые успешные шаги на этом поприще и проявил похвальные инициативы.

Rəyçi: Axundova Nəzmiyə M. q.